

İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine

Tuba Er
U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kemal Ataman
Yard. Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Günümüzde, gerek tarihten gelen korkuların ve gerekse son yıllarda, gerekçesi ne olursa olsun, yaşanan terör olaylarının demokrasi ve insan haklarının beşiği olarak kabul edilen Batı dünyasında Müslümanlara karşı var olan ön yargıları iyice pekiştirdiğini ve gün yüzüne çıkardığını gözlemekteyiz. Bu ön yargıları besleyen önemli unsurlardan biri Müslümanların kendi dünya görüşü ve geleneksel yaşam tarzlarıyla Batı toplumlarının sosyal yapıları içinde kendilerine rol edinme çabalarıdır. Zira Müslümanlar artık Batı'da "konuk işçi" statüsünde olmayı reddetmekte ve kendilerini buldukları ülkenin bireyleri olarak algılamaktadırlar. Bu ise onların toplum içindeki görünürlülüğünü artırmaktadır. Bu durum beraberinde Batı'nın, özellikle de Müslümanlar söz konusu olduğunda, alışık olmadığı yeni ve fakat zorunlu bir birlikte yaşama tecrübesinin ortaya çıkmasını da kaçınılmaz kılıyor. Biz bu makalede Avrupa Birliği'nin çeşitli kurulları marifetiyle İslamofobi ile ilgili hazırladığı raporların bir içerik analizini yaparak söz konusu raporlarda konuyla ilgili öne çıkan problemlere dikkat çekmeyi hedefliyoruz.

Abstract

Islamophobia and the Problem of Coexistence in Europe

The fact that we are living in religiously, culturally, and ethnically diverse societies seems to go without saying. In theory this fact maybe regarded as something that can be conducive to the development of human condition and therefore must be celebrated. That is not the case in practice, however. The Muslims living in the Western societies face the problem of assimilation under the guise of integration. The fact that the Muslims have become more visible in the host countries makes the issue even more problematical. This study investigates some of these problems by analyzing various reports carried out by the leading European Institutions.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Birlikte Yaşama, Asimilasyon-Entegrasyon, Avrupalı Müslümanlar, Çoğulculuk-Farklılık

Key Words: Islamophobia, coexistence, assimilation-integration, European Muslims, Pluralism-Diversity

İslam'ın ortaya çıkışından itibaren tarihin, Doğu ve Batı ya da Müslüman Dünyası ve Hıristiyan Dünyası (Christendom) olarak kurgulanan iki dünya arasında askeri, siyasi, ekonomik, dini ve sosyo-kültürel çekişmelere sahne olduğu bir gerçektir. ¹ Bu çekişmelerin tarihten gelen korkuları sürekli diri tutma ve yeni şartlar altında yeni korkuların ortaya çıkması noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde ise gerek tarihten gelen korkuların ve gerekse son yıllarda, gerekçesi ne olursa olsun, yaşanan terör olaylarının demokrasi ve insan haklarının beşiği olarak kabul edilen Batı dünyasında Müslümanlara karşı var olan ön yargıları iyice pekiştirdiğini ve gün yüzüne çıkardığını gözlemekteyiz. Bu ön yargıları besleyen bir başka unsur da Müslümanların kendi dünya görüşü ve geleneksel yaşam tarzlarıyla artık Batı toplumlarının sosyal yapıları içinde kendilerine rol edinme çabalarıdır. Zira Müslümanlar artık Batı'da "konuk işçi" statüsünde olmayı reddetmekte ve kendilerini buldukları ülkenin bireyleri olarak algılanmaktadır. Bu ise onların toplum içindeki görünürlüğünü artırmaktadır. Bu durum beraberinde Batı'nın, özellikle de Müslümanlar söz konusu olduğunda, alışık olmadığı yeni ve fakat zorunlu bir birlikte yaşama tecrübesinin ortaya çıkmasını da kaçınılmaz kılıyor. İşte tam

¹ Norman Daniel'in *Islam and the West* adlı çalışması Batı'nın sahip olduğu İslam imgesinin tarihi sürecini objektif bir yaklaşımla ele alan ve klasik olma statüsünü hak eden ender kitaplardan biridir. Daniel, Norman, *Islam and the West: The Making of an Image*, Oneworld. Oxford, 1993.

da bu noktada birlikte yaşamak zorunda olma gerçeği Avrupalıların önemli bir bölümü için bir rahatsızlığa dönüşmüştür. Bu rahatsızlık, terör olayları ile pekişince, yerini derin bir korkuya, yani tüm dünyada “İslamofobi” olarak bilinen İslam korkusuna terk etmektedir.

Biz bu makalede Avrupa Birliği'nin çeşitli kurulları marifetiyle İslamofobi ile ilgili hazırladığı raporların bir içerik analizini yaparak söz konusu raporlarda konuyla ilgili öne çıkan problemlere dikkat çekmeyi hedefliyoruz.

I

İslam ve bugün Avrupa olarak bilinen coğrafyanın yan yana zikredilmesi, İslam Peygamberi'nin Bizans İmparatorluğuna gönderdiği tebliğ mektubunda var olsa da, Endülüs Emevileri'ne kadar Müslümanların gündeminde pek yer almadı. Bu nedenle, tarihçilerin, İslam'ın Avrupa tarihini Endülüs Emevi Devleti ile başlatma konusunda ittifak etikleri söylenebilir.

Sekizinci yüzyıldan hemen hemen on beşinci yüzyıla kadar İslam Dünyası'nın her alanda Hıristiyan Batı Dünyasına üstünlük sağladığı sıkça ifade edilir. İslam dünyasındaki sayısız siyasî bölünmelere, hatta Moğol işgallerine ve Müslüman imparatorlukların sınırlarındaki dalgalanmalara rağmen Avrupalılar İslam hegemonyasının farkındaydılar. Avrupalı perspektifinden bakıldığında, güneş *Darü'l İslam*'in üzerinde hiç batmıyor gibi görünüyordu. Southern'in ifadesiyle, “aklın ulaşabileceği ve bilginin doğrulayabileceği yere kadar Akdeniz'in güney ve doğusunda Müslümanlar vardı.”² Müslümanların hâkimiyeti İspanya'da geriliyorken bile, Türkler sayesinde Doğu Avrupa'ya doğru sürekli yayılıyordu. Bu sebeple Avrupa'nın, kuşatılmışlık duygusundan ve korkusundan hiçbir zaman kurtulamadığını söylemek yanlış olmaz.³

Yeni fetihlerle sürekli büyüyen ilk İslam devleti, konumu itibarıyla daha merkezi olması düşüncesiyle başkentini Medine'den Şam'a taşımıştı. İslam'ın en büyük yayılmasının gerçekleştiği 7. asırda Mağrip'e ilerleyen Müslümanlar, Libya'yı ve Tunus'u ele geçirerek Tunus'taki Kayrevan bölgesini Batı'ya yayılmanın üssü haline getirdi. Aynı yüzyılın sonunda Fas'ı fethedip Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşarak kısa bir süre sonra da İspanya'ya geçip

² Southern R. W, *The Making of the Middle Ages*, New Haven, Yale University Press, 1953, s.71.

³ Kahf, Mohja, *Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı*, Küre Yayınları, çev. Yeşim Ezdirmez, İstanbul, 2006. ss. 20-21.

Endülüs'ün 800 yıl sürecek öyküsünü başlattılar.⁴ İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethi, Müslümanlara göre, Hz. Muhammed'in zamanından beri devam edegelen bir gelişmenin normal bir neticesiydi.⁵

Doğudan gelen ışık, Batıya, ilk İspanya'dan düşmüştü. Küçük akınlar sayılmazsa ilk fetih hareketi 711'de başladı. Tarık bin Ziyad komutasında yedi bin Berberi'den oluşan Arap ordusu denizaşırı bir gazaya girişti. Hem güvenli, hem de çekilmeyi imkânsız kılan bir yer olması nedeniyle Capel Kayalığı'na çıktılar. (Capel Kayalığı, bundan böyle Cebel el Tarık adını aldı, buradan da Batı dillerine Gibraltar olarak geçti.) Tarık bin Ziyad ve askerleri İspanya'ya gireli henüz üç yıl olmuştu ki, tüm İber Yarımadası halifenin topraklarına katılmıştı.⁶ 732 yılında Puvatya (Poitiers) ile Tours şehirleri arasında akınlar yapıldı. Ancak Müslüman orduları Şarl Martel tarafından burada geri püskürtüldüler. Bu hadise, dünyada neticesi en kesin olan harplerden biri sayılmaktadır. Puvatya Savaşı, Müslümanların düzenledikleri kârlı akınların artık sonunun gelmiş olduğunu ortaya koydu. Bu akınlar, Müslümanların Puvatya ve Tours istikametindeki yayılma dalgasının en uç, gerilemesinin en başını teşkil etti.⁷

8. yüzyılın ortalarında İslam İmparatorluğunun merkezinde hanedan değişikliği yaşandı. Bu hanedan değişikliğiyle beraber, imparatorluk içinde çeşitli çalkantılar yaşandı. Bir süre sonra ülke bütünlüğü bozulmaya başladı ve 300 yıla yakın hüküm süren Endülüs Emevi Devleti parçalandı. Tavaif-i Müluk denilen emirlikler ortaya çıktı. Bu emirlikler ağır vergiler ödeyerek Hıristiyan krallıkların korumasına girdiler. Kastilya Kralı'nın Toledo'yu fethetmesi üzerine Müslüman emirlikler, kuzey Afrika'daki Murabıtları yardıma çağırdı. Hıristiyanların ilerleyişi bir süreliğine durduruldu. Zamanla emirlikler tek tek ortadan kalktı. Sadece Nasri hanedanı elindeki Gırnata (Granada) Emirliği varlığını sürdürdü. Ta ki, kaçanlar dışında Müslümanların tamamının katledildiği 1492 yılına kadar, Halifelerin, emirlerin, bilim ve sanat adamlarının geride bırakmak zorunda kaldığı muazzam eserler, Katolik din mensupları marifetiyle yakıldı. Bu olay, Avrupalı aydınlar tarafından "gece ülkelerinin"⁸ en aptalca kültür yağmacılığı" olarak nitelendirildi.⁹

⁴ Tayfur, Kemal, "Kayıp Ülke Endülüs", *Atlas* dergisi, sayı: 105-Aralık 2001, s.113.

⁵ Watt, Montgomery, *İslam Avrupa'da*, çev. Hulusi Yavuz, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22.

⁶ Tayfur, a.g.m.

⁷ Watt, *a.g.e.*, ss. 26-27.

⁸ İslam'ın altın çağında, İslam dünyası için gündüz ülkeleri, Avrupa ülkeleri için gece ülkeleri deniliyordu.

⁹ Tayfur, a.g.m.

Bir azınlığın dini olarak Avrupa'da İslam'ın tarihi, 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar, Müslümanlara tolerans gösterilmiş olan İspanya'daki Hıristiyan krallıkta başladı. Kilise, Ortaçağ'da yaşayan Yahudilere benzer şekilde buna da karşıydı, fakat devlet Müslümanlara koruma sağlamıştı. 16. yüzyılın başlarında Hıristiyan yönetimindeki tüm Müslümanların zorla vaftiz edilmesiyle bu durum sona erdi. Bir yüzyıl sonra onların torunları da sürüldü. Avrupa'nın diğer Hıristiyan ülkelerinde Müslümanlara karşı herhangi bir dini hoşgörü yoktu. Çok sayıda Müslüman köle güney Avrupa'nın ekonomisinde Ortaçağın sonundan köleliğin kaldırıldığı 19. yüzyıla kadar önemli rol oynamıştı. Bu köleler vaftiz edilerek Hıristiyan isimleri verildi ve ancak din değiştirmeleri ve vaftiz karşılığında özgürlüklerini kazanabildiler.¹⁰

Doğu Avrupa'da ise, 16. yüzyıldan sonra farklı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş bölgeler vardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgelerden bazılarını ele geçirdi ve bölgedeki Müslüman nüfusa ve İslamî geleneklere saygı gösterildi. Benzer bir olay, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu dağılıp Yunanistan bağımsız bir devlet olduğunda da yaşandı. Batı Avrupa'da ise, İslamî ibadetlere tanınan özgürlüğün tarihi, 18. yüzyılın sonundaki Aydınlanma çağında Prusya Kralı Büyük Frederick'in emrindeki Türk askerlerine kendi kraliyet arazisinde bir cami inşa etmelerine izin verildiği zamana kadar uzanır.¹¹

Endülüs Emevileriyle birlikte, ilk defa kendi topraklarında İslam'la tanışan hatta onlarla birlikte yaşamaya başlayan Avrupalıların, Müslümanları artık misafir ya da işgalci olarak göremeyeceklerini anlamaları uzun zaman aldı. Bu sürecin sonunda ise artık 'Batı'da yaşayan Müslümanlar' yerine 'Batılı Müslümanlar,' 'Avrupalı Müslümanlar,' 'Avrupa İslamı' 'Amerikalı Müslümanlar,' 'Amerikan İslamı' gibi kullanımların yaygınlaştığı bir literatür oluşmaya başladı. Bu tecrübenin gelişim süreci, seyri ve sonuçları sosyal bilimcileri uzun süre meşgul edecek gibi görünmektedir.

II

Dünya üzerindeki tüm büyük dinlerde büyük bir canlanmaya, iç ve dış göçler nedeniyle pek çok dinin küreselleşmesine şahit olduğumuz son derece önemli bir dönemde yaşamaktayız. Demografik olarak ise İslam'ın hem Batı'da, hem de tüm dünyada en hızlı

¹⁰ Pieter S. van Koningsveld, "Müslüman Varlığına Avrupa'nın Tepkisi", *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, ed. Hunter, Shireen ve Malik, Huma, çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd, Gelenek Yayınları, 2003, s. 79.

¹¹ Koningsveld, a.g.m., ss. 79-80.

yayılan din olduğu alanın uzmanlarınca sıkça dile getirilmektedir. Sadece 20–30 yıl önce Müslümanlar Batı’da nispeten belirsizken bugün pek çok Batı şehir ve kasabasının dinî çehresi, kilise ve sinagogların yanı sıra cami ve İslam merkezlerinin varlığıyla büyük bir değişime uğramıştır. Gerçekte bugün, dünya üzerinde çok sayıda Müslüman’ın yaşadığı şehirler arasında sadece Kahire, Şam, İslamabat ve Kuala Lumpur gibi şehirler değil, Londra, Bradford, Paris, Marsilya, New York, Washington, Detroit ve Los Angeles gibi şehirler de bulunmaktadır.¹²

Bu çerçevede, Avrupa’da yaşayan Müslümanları üç kategoride ele almak mümkündür:

Birinci kategorideki Müslüman topluluklar, çoğunlukla Balkanlar ve İspanyol Kuzey Afrikası’nda bulunur. Farklı hukukî statüleriyle onlar, Avrupa Birliği’nin her üyesinin tüm vatandaşlarına uygulanan tek tip kanuna alternatif bir toplumsal model oluşturmayı başardılar. İkinci kategorideki Müslüman göçmenler ve torunları, tüm Avrupa’da bulunmaktadır. Bunlar da üçe ayrılarak incelenebilir: (a) Sömürge ve sonrası dönemde Avrupa’ya gelmiş olan Müslümanlar; (b) İşçi olarak gelenler ve (c) Mülteci olarak gelenler.

Bu son göçmen dalgası, dinî inançları ve politik görüşleri nedeniyle baskı gören çok sayıda Müslüman aydınının da Avrupa’ya gelmesine yol açmıştı. Bunların içinde muhalif İslamî hareketin sözcüleri, akademisyenler, sanatçılar ve açık fikirli yazarlar bulunmaktadır. Sonuç olarak Avrupa, özellikle İngiltere ve Fransa, Arapça gibi farklı diller de dahil olmak üzere pek çok dilde yeni İslamî söylemlerin üretildiği ve yayıldığı bir üretim merkezi haline gelmiş oldu.

Son olarak, İslam’ı kabul etmiş olan Avrupalılar ki bunların sayıları az olmakla beraber sosyal hayatta ve medyada son derece etkin ve tanınmış isimlerdir.¹³ Zaten, bir anlamda, Müslümanların sözcülüğünü bu sonuncuların yaptığı bilinmektedir. Zira öteki Müslümanlara göre gerçek anlamda yerli olmak onlara özgürce hareket edebilme rahatlığı sağlamaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan Müslümanların çoğu, buraya 1960’lardaki ekonomik kriz sırasında gelmiştir.¹⁴ Aileleri ile beraber gelen ilk göçmen işçiler Avrupa’ya 1970’ler ve 1980’lerde göç

¹² Esposito, L. John , “Bir Batı Olgusu Olarak İslam,” *Avrupa ve Amerika Müslümanları* içinde. Der. Hunter, Shireen-Malik Huma. Çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd. Gelenek Yayınları, 2003, s. 23.

¹³ Koningsveld, a.g.m., ss. 80–81.

¹⁴ Bu süreçte birçok Avrupa ülkesi işçi ihtiyacını karşılamak için özellikle Mağrip bölgesi ve Türkiye ile anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Islam in the European Union: What’s at Stake in the Future?*, European Parliament, Policy Department Structural and Cohesion Policies, 2007, s. 1.

ettiler; bunları 1990'lı yıllarda mülteciler takip etti. Ayrıca, sömürgeci bağlar da bu göç dalgasında önemli bir rol oynadı. Örneğin Fransa'ya göç, büyük ölçüde eskiden kolonisi olan Mağrip, Cezayir, Fas ve Tunus'tan olurken, Hollanda Endonezya'dan, Birleşik Krallık ise genellikle Pakistan ve Bangladeş'ten göçmen kabul etmişti.¹⁵

Etnik olarak bakıldığında, Avrupa Müslümanlarının çok çeşitlilik arz ettiği görülür. En büyük grup genelde Kuzey Afrikalılardan oluşan Araplardır. İkinci büyük grup ise bazıları Türkiye'den gelen etnik Kürtlerin de dâhil olduğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Türkler, büyük ölçüde Almanya'da olmak üzere, farklı oranlarda hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde bulunmaktadırlar. Üçüncü büyük grup ise Güney Asya-Hindistan bölgesi kökenliler, özellikle de Pakistanlılardır.¹⁶

Bugün, Avrupa'daki Müslüman nüfusu orantılı olarak dağılmış değildir. Bütün Avrupa'daki Müslüman sayısı, Avrupa nüfusunun yalnızca % 4-5'ini oluşturmaktadır. Bu oran ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber % 6'dan (Fransa'da) % 0,5'e (İsveç) değişen bir oran oluşturmaktadır. Demografik tahminler, bu oranların yıllar geçtikçe hızla artacağını göstermektedir.¹⁷ European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), 2006 yılında çıkarmış olduğu "Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia/ Avrupa Birliği'ndeki Müslümanlar- Ayrımcılık ve İslamofobi" adlı raporunda Avrupa'da yaşayan Müslümanların demografik yapısını incelemiştir. Bu incelemeyi yaparken toplayabildiği kadar resmi veriler kullanmış, resmi veri bulamadığı yerlerde ise sivil toplum kuruluşlarından aldığı sonuçlar ile bir tablo oluşturmuştur.¹⁸

Avrupa'daki Müslümanların içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapıyı anlayabilmek için genel itibariyle onların kolonileşme sonrası gruplar olduğunu anlamak önemlidir. Diğer bir deyişle, Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ya bir zamanlar bu ülkelerin sömürgesi olan ya da bir zamanlar bu ülkelerle sıkı işbirliği olan ülkelerden gelmektedir. Kuzey Afrika'da Fransa, Asya'da ise İngiltere sömürgeci güçtü. Türkiye ile Almanya arasında ise sıkı işbirliği vardı. Bu miras, Avrupa'daki Müslümanları çok güç duruma sokuyordu.

¹⁵ *Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), 2006, s. 22.

¹⁶ Jocelyn Cesari, "Avrupa: İslami Bir Kesit", *Avrupa ve Amerika Müslümanları, Avrupa ve Amerika Müslümanları* içinde. Der. Hunter, Shireen-Malik Huma. Çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd. Gelenek Yayınları, 2003, s. 34.

¹⁷ *Islam in the European Union: What's at Stake in the Future?*, s. 2.

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. *Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia*, ss. 26-29.

Zira bir zamanlar yönettikleri insanları şimdi kendilerine eşit olarak kabul etmek Avrupalılara ağır geliyor olmalıydı.¹⁹

Avrupa bundan rahatsızlık duysa da, Müslümanlarla dolu olduğunu birden keşfetmiş görünüyor; gerçi *Avrupa İslamı* kavramının kendi içinde tezat taşıdığını görmemek zor. Avrupa'nın kimliği, tarih boyunca İslam'ın dışlanmasıyla oluşmuştur ve hâlâ hem popüler hem elit tartışmalarda bu oluşumun unsurları açıkça gözlemlenir. Judith Herrin'in yazdığı gibi, *Europa* kavramı ilk kez sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda, Charlemagne'in yargılama yetkisi altındaki bölgeleri yani, İstanbul'daki imparatorun ve halifenin kontrol yetkisi dışındaki toprakları belirtmek için kullanıldı. İkinci Roma imparatorlarının ve halifelerinin, Roma İmparatorluğu'nun eski sınırlarını üzerinde hak iddia etmemeleri, Charlemagne'a ayrıcalıklı bir kimlikle çıkma imkânı tanıdı. Bu kimlik, Latin Hıristiyanların, kendilerini "Hıristiyanlık düşmanlarından" ayırmak için kan ve toprak söylemleri kullanmaya başladıkları on birinci yüzyıl sonrası dönemde oluşmaya başladı. Hıristiyan kelimesi ırksal değil, aynı zamanda da bölgesel bir kategoriye ifade etmek için kullanılır oldu. O andan itibaren, Hıristiyan topraklar, Latin Hıristiyanları topraklarına karşı çıkan diğer tüm kültürel oluşumlara karşı kendi ırksallaşmış varlığını ölümüne savunan bir oluşum olarak ortaya çıktı. Böylece, Müslümanların 'Avrupalı olmayışları'nın sosyo-ekonomik faktörlerden kaynaklanan bir sosyal dışlamaya indirgenemeyeceği, bu sosyal dışlanmanın, aynı zamanda, daha öncel ve geçmişe dayalı kavramsal bir dışlanmanın göstergesi olduğu söylenebilir. Çünkü Avrupa dünyanın, özellikle de Müslüman yönetimindeki toprakların dışındaki bölgesiydi.²⁰

Modernleşme sürecinde Avrupalılar, yönettikleri insanlarla eşit olmayı kaldıramamaktan kaynaklanan bir kompleksle, Müslümanlardan ve görünürlüklerinden rahatsız olmaya başlamışlardı. Aşağıda da görüleceği üzere, Avrupa, sosyal bilimler literatüründe modernleşme, artan kentleşme, büyü ve dinin gerilemesi, düşünce ve eylemlerin ileri derecede rasyonelleşmesi, gittikçe ilerleyen demokratikleşme ve azalan toplumsal farklılıkları, aşırı bireycilik ve daha pek çok ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri de içermesi sebebiyle,²¹ Müslümanları kendilerine denk görmeyi bir türlü kabullenemediler.

¹⁹ Cesari, a.g.m., s. 34.

²⁰ S. Sayyid, "Avrupa'nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi", *Avrupa ve Amerika Müslümanları* içinde. Der. Hunter, Shireen-Malik Huma. Çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd. Gelenek Yayınları, 2003, ss. 95-101.

²¹ Loo, Hans Van Der; Reijen, Williem Van, *Modernleşmenin Paradoksları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003 ss.14-15.

III

İslamofobi, sıkça kullanılan ancak anlam dünyası çok da belirgin olmayan, bir kısım entelektüel ve siyasi elitin, tıpkı antisemitizm gibi, ısrarla kullanmak isteyip büyük bir kısmının da ideolojik kaygılarla ısrarla kullanmaktan kaçındığı kavramlardan biridir. İslamofobinin tanımı hakkında bugüne kadar genel geçer bir kabul olmadığı gibi, sosyal bilimlerde de ırkçılık ve ırksal ayrımcılık gibi tüm devletler ve organizasyonlarca kabul edilmiş bir kavramsallaştırmaya gidilememiştir.²² Bununla beraber, kavramın özellikle 11 Eylül olaylarından sonra Müslümanlara yapılan fiili ve entelektüel saldırıları ifade etmek amacıyla yaygın bir kullanıma kavuştuğu söylenebilir.

Budapeşte’de Avrupa Gençlik Merkezi’nde 2004 yılında yapılan Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinden gençlerin katılımı uluslararası bir seminerin raporu olan ve Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan “Islamophobia and its Consequences on Young People/İslamofobi ve Gençlik Üzerindeki Etkileri ” adlı raporda, İslamofobi hakkında şöyle bir yorum yer alır: “İslamofobi, İslam’a, Müslümanlara ve onlarla ilgili durumlara karşı duyulan korku ya da önyargılı görüştür. İster ırkçılık ve ayrımcılığın günlük formları halinde olsun, isterse daha saldırgan bir yapı alsın, İslamofobi, insan haklarının ihlali ve toplumsal birliğe bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır.”²³

İslamofobi kavramının daha genel anlamda ‘yabancı düşmanlığı’ni ifade eden ‘Xenophobia’ kavramının uzantısında geliştirilmiş olduğu açıktır. Buna göre eğer yabancı düşmanlığı ya da korkusu, Müslüman kökenli insanlara ve gruplara yönelik ise bu olgu pekâlâ İslamofobi olarak ifade edilebilir.²⁴

Xenophobia yani yabancı düşmanlığı, Yunanca ‘xenos/yabancı’ ve ‘phobos/korku’ kelimelerinden oluşmakta ve ‘yabancı korkusu’ anlamına gelmektedir. Korku, zamanla düşmanlığı da beraberinde getirdiği için yabancı korkusu kavramının yerini ‘yabancı düşmanlığı’ kavramı almıştır.²⁵ Bu kavrama ait iki boyuttan söz edilebilir. İlk olarak korku duyulan grup genellikle toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görülmemektedir. Yabancı kişi, fiziksel, etnik veya kültürel özellikleri itibariyle ‘farklı’dır. Yabancı düşmanlığı ise farklı olana duyulan antipatidir. İkinci olarak, buradaki temel endişe, yabancı etkilerin saflığı bozacağı şeklindedir. Çünkü bir kültürü veya

²² *Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia*, s. 60.

²³ *Islamophobia and its Consequences on Young People*, (Yayına haz. Ingrid Ramberg) European Youth Centre, Budapeşte, 2006, s. 6.

²⁴ Canatan, Kadir, “İslamofobi ve Anti-İslamizm - Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım,” *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Canatan, Kadir-Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007, s. 26.

²⁵ Canatan, a.g.m.,s. 26.

toplumu saf tutmak onu yabancı etkilerden korumakla mümkündür. Her iki durumda da yabancı düşmanlığı, düşmanlığa konu olan kişi veya grupla ilgili olmaktan ziyade düşmanlığı yapan kişi veya grupla ilgilidir. Canatan'a göre esas sorun, farklı ve yabancı olanı kendisi için bir tehdit ve korku kaynağı olarak algılayan öznenin kendisidir. Fobilerin kişiye ait bir olgu olduğunu gösteren bir diğer kanıt, yabancı ve farklı olana herkesin aynı şekilde ve oranda tepki vermemesidir. Eğer yabancı, bizzat tehdit ve korku kaynağı olsaydı, o zaman herkes fobik bir tutuma sahip olacaktı. Bu böyle olmadığına göre, fobiler ve fobi sahipleri, genellikle tedavi edilmesi gereken patolojik kişilerdir.²⁶

Sosyal korkuları olan kişiler, yalnız kaldıklarında sıkıntı duymazlar. İslam fobisini taşıyan kişilerde de, benzer bir olguyu saptamak mümkündür. İslamofobik kişiler, kendi dindaşları ile baş başa kaldıklarında sıkıntı duymazlar, hatta 'temiz' toplum hayalleri kurabilirler. Sözelimi "Deutschland den Deutschen" (Almanya, Almanlarıdır) sloganı buna işaret etmektedir. Bu nedenle yabancılarla veya onlarla hareket etmekten rahatsızlık duymaktadırlar. Yine bu nedendir ki, çevrelerinde bir cami, ezan sesi veya kendileri gibi giyinmeyen 'örtülü' insanlar, onların özgüvenlerini sarsmakta ve yetersizlik, aşağılanmışlık hissi ve hayal kırıklığı gibi duygulara kapılmaktadırlar.²⁷

Bugün tüm dünyada çok yaygın bir düşünceye göre İslamofobi, 11 Eylül 2001 sonrasında ortaya çıkmış yeni bir fenomendir. Bu düşünce, anti-İslamizmin Batı tarihinde geçmişe giden derin köklerini inkar etmekte kalmıyor, aynı zamanda 11 Eylül'den bağımsız olarak var olan ırkçı ve İslamofobik eğilimlerin varlığını da görmezlikten gelmektedir.²⁸

Yetmişli yıllara kadar Batı'da geleneksel olarak var olagelen önyargılar bir ölçüde ortadan kalkmış gibi görünse de, İslamofobi marjinal bir kesim (özellikle aşırı sağcı ve ırkçılar) tarafından ifade ediliyordu. Avrupa'daki 'yeni' İslamofobinin tarihinin göç tarihiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu konusuna bir uzlaşma var gibidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'e kadar olan ilk döneminde Müslüman göçü, Avrupa'da geçici bir olgu olarak görüldüğü için Müslümanlar karşısında ciddi bir düşmanlık ve nefret söz konusu değildir. Hatta tam tersine 'konuk işçilik' döneminde Avrupa'da Türk ve Arap işçiler kötü koşullarda çalıştırılan zavallı insanlar olarak karşılanmıştı. Müslüman göçü, göç veren ülkeler tarafından değil,

²⁶ Canatan, a.g.m., ss. 26-27.

²⁷ Yavuzcan, İsmail H., "Almanya'da İslamofobi," *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Canatan, Kadir-Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007 s. 325.

²⁸ Canatan, a.g.m., s. 19.

göç alan ülkelerin ihtiyaçları tarafından belirlendiği için ilk işçi göçmenler düşmanlıktan ziyade, günümüzde pek de rastlanmayan, 'konukseverlik'le karşılanmışlardı. Yetmişli yılların başında resmen durdurulmasına karşın göç kaçak işçigücü ve aile birleşimi gibi nedenlerden dolayı fiilen devam etmiştir. Buna rağmen, bu yasal olmayan göçe karşı o yıllarda yalnızca aşırı sağ ve ırkçı çevreler tarafından o da cılız sayılabilecek bir direniş gösterilmiştir.²⁹

1979 İran Devrimi'nden sonra Batı'da İslam hakkındaki önyargıların ve ırkçı tavırların aktif bir şekilde yeniden su yüzüne çıkmaya başladığını görüyoruz. İslam Devrimi, bir yandan dinî temelde gerçekleşmiş ve etkileri itibariyle büyük bir coğrafyayı ilgilendiren bir devrim olarak tüm dünyada büyük bir şaşkınlık yaratırken, diğer yandan da Batı dünyasında anti-İslamî tavırları harekete geçirmiştir. Avrupa'da gerçek bir İslamofobiden bahsedilmek için 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi'ne kadar beklemek gerekmiştir. Bu bakımdan İran Devrimi, İslam'ın ve Müslümanların imajı açısından bir kırılma noktasıdır.³⁰

İslam sosyolojisi ve felsefesi konusunda uzmanlaşmış olan Ron Haleber bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Göçmenlerin kalıcı olarak yerleşmesinin anlaşılmasından sonra, göçmenlerin varlığına yönelik direnişler artmaya başlamıştır. Bu olguya karşı yönelen olumsuz tepkilerin hedef noktasını, göçmenlerin beraberinde getirdikleri kültürel farklılıklar, özellikle de İslam oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana modern biçimiyle ortaya çıkan ırkçılık, artık fenotipik ve deri rengi gibi fiziksel özellikleri dışlama biçiminde tezahür etmemektedir. Zira bu ırkçılık, yasal olarak yasaklanmış olduğundan cezalandırılmaktadır. Modern ırkçılık ise, kültürel dışlama biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kültürel temelli bir yeni ırkçılıktan/neo-racism bahsedebiliriz. Demek ki ilk aşamada anti-islamizm olarak başlayan süreç, daha sonra İslamofobiyi doğurmaya başlamıştır. Başka bir deyişle temelde ideolojik ve politik bir tutum, sosyolojik bir olgunun şekillenmesine hizmet etmiştir.³¹

Göçmen çocukları zamanla işçilik statüsünden vatandaşlık statüsüne yükselip, yıllardır dile getirilen bu haklardan, kanunların verdiği yetkiler çerçevesinde yararlanmaya başlayınca bazıları bundan ürkmeye başladı. 11 Eylül³², Londra³³ ve Madrid saldırıları,

²⁹ Canatan, a.g.m., ss. 44-45

³⁰ Canatan, a.g.m., s. 19.

³¹ Canatan, a.g.m., ss. 45-47.

³² Bkz. *Anti-Islamic Reactions in the EU After the Terrorist Acts Against the USA-A Collection of Country Reports from Raxen National Focal Points*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2001, ss. 3-67.

Avrupa'nın kendi ülkelerinde yaşayan Müslümanlara şüpheli bakmasını da beraberinde getirdi.³⁴ Bu olaylara karışan kişilerin, o zamana kadar genelde şüphe uyandıran kişiler olmaması, görünürde topluma entegre olmuş bir yaşam sürdürmeleri ve bu yöndeki vurgunun basın tarafından sürekli gündeme getirilmesi, normal bir yaşam sürdüren dindar komşuya şüphe ile bakma sonucunu da doğurdu.³⁵

Bu korku, bazen aşırı boyutlara ulaşmış ve insanlararası bir probleminden medeniyetler arası bir probleme doğru ilerlemiştir. Bu çerçevede 'Medeniyetler Çatışması' olarak bilinen ve kendini gerçekleştirmeyi hedeflediği anlaşılan kehanet ortaya çıkmıştır. Olası bir medeniyetler kavgasından bahseden Amerikalı Profesör Samuel Huntington, 1993 yılında *Foreign Affairs* adlı dergide oldukça tartışmalı "The Clash of Civilizations/Medeniyetler Çatışması"³⁶ adlı makalesini yayınlamıştır.³⁷ Özünde ırkçı olan bu makalede İslam ve Budist dünya Hıristiyan Batı dünyasının yeni düşmanları ilan edilmiştir. Huntington, daha sonra bu makalesini kitaba çevirip 1996 yılında yayınlamıştır. Fakat bu fikir, eski NATO genel sekreteri Willy Claes'in 1995 yılında bir Alman gazetesinde açıkladığı üzere, çoktan NATO'da kabul görmüş ve 'İslam fundamentalizmi Avrupa için en büyük tehdittir' açıklaması, tartışmalara neden olmuştur.³⁸

11 Eylül 2001, Batı dünyasında İslamofobinin bir başka kırılma noktası ve belki de zirve noktasını oluşturmaktadır. Bu tarihe kadar yapılan anti-islamist açıklamalar ve İslam'a karşı ilan edilen soğuk savaş, her şeye rağmen halk arasında fazla yankı bulmamıştı. Sözde, İslam adına ikiz kulelere karşı yapılan saldırılar, Batı'da anti-islamistlere büyük bir fırsat yaratmış ve halkı ikna etme gücünü de

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Impact of 7July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2005, ss. 13-16.

³⁴ Coudhury, Tufyal; Aziz, Muhammed vd, *Perceptions of Discrimination and Islamophobia- Voices From Members of Muslim Communities in the European Union*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2006, ss. 43-46.

³⁵ Polat, Hasan, "Federal Almanya'da Müslümanlar ve Baden-Württemberg Eyaletinde Alman Vatandaşlığına Geçişte Uygulanan Testin Oluşum Hikayesi," *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Canatan, Kadir-Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007, s. 349.

³⁶ *Medeniyetler Çatışması*, ed. Samuel Huntington, Vadi Yayınları, çev. Murat Yılmaz, İstanbul, 1997.

³⁷ Huntington'un bu makalesini gelecek yüz yılı en gerçekçi bir şekilde tahlil eden bir şaheser olarak kabul edenler olmakla beraber, bir kısım entelektüel de makalede dile getirilen görüşlerin aslında gerçekçi gözlemlere dayalı bir analiz olmaktan çok kendi kendini gerçekleştirmeyi hedefleyen bir kehanet (Self-fulfilling prophecy) olarak algılaması da ilginçtir. Makalenin yayınlanmasından bu yana dünyada olup bitenler dikkate alındığında ikinci gruba mensup düşünürlerin haklılığı ortaya çıkmaktadır.

³⁸ Canatan, a.g.m., ss. 48-49.

artırmıştır. Bu anlamda, birçok kişinin söylediği gibi ikiz kulelere saldırı yapanlar aslında İslam'a karşı da haçlı savaşının startını vermişlerdir.³⁹

Aslında Müslümanlar hakkındaki negatif görüşlerini daha da geriye götürülebileceğimiz Bernard Lewis özellikle 11 Eylül'den sonra, Bush yönetiminin Ortadoğu politikalarının fikir babalarından biri olmakla kalmamış, İslamofobinin Batı'daki baş körükleyicilerinden biri haline gelmiştir. 28 Temmuz 2004'te Alman *Die Welt* dergisine verdiği mülakatta şunları söylemiştir: "Yüzyılın sonuna kadar Avrupa'ya İslam hâkim olacaktır. Avrupa, Arap batısının, Magrib'in bir parçası haline gelecektir." 31 Ekim 2005 tarihli *The New Yorker* dergisine göre de Lewis, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'e şu tavsiyede bulunmuştur: "Araplara yapılması gereken şeyin, iki gözleri arasına büyük bir sopayla vurmak olduğuna inanıyorum. Onlar yalnızca güce saygı duyar." Tepkiler üzerine dergiye gönderdiği açıklamada da Lewis, "Evet, Arapların yalnızca güce saygı duyduklarını düşündüğüm doğrudur" diyerek iddiasından vazgeçmediği bilinmektedir.⁴⁰ Zaten Huntington'un medeniyetler çatışması tezinin kökeninin Lewis'in 1990 yılında kaleme aldığı ünlü "The Roots of Muslim Rage" adlı makaleye dayandığı bilinmektedir.⁴¹

Avrupa'nın birçok ülkesinde ırkçılıkla mücadele kanunları vardır. Buna göre, ırkçılık, cezayı gerektiren bir suçtur. Ancak bu ülkelerde, İslam karşıtlığının çeşitli sebepler gösterilerek bu kanunun kapsamı içerisine girmediği belirtilmektedir. Avustralya'daki bir konferansta yaptığı konuşmayı internette yayınlayan sosyal bilimci Rachel A. D. Bloul, bu konuya değinerek, bu yapılanın bariz bir ırkçılık ve ayrımcılık olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple Müslümanlar için "Müslüman kurbanlar"⁴² diye bahsetmektedir.

2007'nin başında Almanya'da Berliner Zeitung gazetesi, Başbakan Merkel'i başörtülü, SPD lideri Kurt Beck'i de sakallı gösterdiği bir resimde "Böyle devam ederse Almanya'da 50 yıl sonra Hıristiyanlar azınlıkta kalacak" iddiasında bulunmuştur. Gazete, son bir yılda 4 bin Alman'ın İslam dinine geçmesine dikkat çekerek, yakında Almanya'nın bir İslam ülkesi haline gelebileceğini yazmıştır.

³⁹ Canatan, a.g.m., ss. 51-52.

⁴⁰ <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost%2FJPostArticle%2FShowFull&cid=1167467834546>
<http://www.nytimes.com/2002/01/27/books/review/27KENNEDT.html?ex=1221796800&en=72e9d643f6c0069e&ei=5070>.

⁴¹ Lewis Bernard, "The Roots of Muslim Rage." *The Atlantic Monthly*, Volume 266, No. (Eylül, 1990): 47 - 60.

⁴² Bloul, Rachel A. D., *Islamophobia and Anti-Discrimination Laws: Ethno-Religion as a Legal Category in the UK and Australia*, Sidney, 2003
http://www.anu.edu.au/NEC/Archive/bloul_paper.pdf

Yoğun göç ve doğum oranları dikkate alındığında 50 yıl sonra Almanya nüfusunun 100 milyonu geçeceği belirtilen haberde, Müslüman-Hıristiyan nüfusunun neredeyse eşit düzeyde kalacağı belirtilmektedir.⁴³

‘İç tehdit’ algısını ayakta tutan ve yaygınlaştıran olaylardan birisi de son yıllarda dünya çapında bir tartışmanın ortaya çıkmasına sebep olan Danimarka’daki karikatür krizidir. Bu tür olayların basit bir senaryosu bulunmaktadır: Önce İslam’a karşı veya Müslümanların duyarlı olduğu bir konuda aşağılayıcı bir yayın yapılmakta, sonra da Müslümanların gösterdiği tepkiler gerekçe gösterilerek saldırganlar kendi tezlerini ‘kanıtlamış’ olmaktadır.⁴⁴ Bu tür senaryolar farklı sahnelerde değişik adlar altında sahnelenmeye devam edilmektedir. Bir zamanlar *Şeytan Ayetleri* kitabıyla tüm İslam alemini üzen ve bu konuda şiddetli protestolara sebep olan Salman Rüşdi’ye İngiliz Hükümeti tarafından geçtiğimiz aylarda verilen şövalyelik madalyası buna en güncel örnektir.⁴⁵ İslam alemini yine bu madalya ile kıskırtılmış ve pek çok hararetleli protestoya sebep olunmuştur. Daha sonra da öfkeli Müslümanların bu protestoları örnek gösterilerek Batılıların ‘Müslümanların ne kadar ilkel, barbar ve asabi oldukları’ tezinin bir ispatı haline getirilmiştir.

Tarihten gelen ve bilgisizlikten kaynaklanan kızgınlıklar, korkular ve düşman ilan etmeler, şimdi gün yüzüne çıkmıştır. Terörist saldırılar, eski önyargıları pekiştirmiş ve de İslam karşıtı seslere destek olmuştur.⁴⁶

1996 yılında İngiltere’de Runnymede Trust adlı kuruluş tarafından desteklenen ve çeşitli dinlere mensup üyelerden oluşturulan “İngiltereli Müslümanlar ve İslamofobi Komisyonu”nun (Commission on British Muslims and Islamophobia) 1997 yılında yayınladığı “Islamophobia: A Challenge For Us All” başlıklı rapor, İslamofobinin 11 Eylül’ün ürünü olmadığını, bu tarihten önce de var olduğunu, ancak son yirmi yılda daha belirginleştiğini, daha uç ve tehlikeli boyutlara ulaştığını vurguluyor. Rapora göre, İslamofobik söylem şu temel iddiaları içermektedir: İslamofoblar, İslam’ı tek bir blok olarak görüyor ve değişime karşı direnç gösterdiğini, İslam’ın farklı ve ‘öteki’ olduğunu, başka kültürlerle bir ortak yönü olmadığı gibi karşılıklı

⁴³ Canatan, a.g.m., ss. 54–55.

⁴⁴ Canatan, a.g.m., s. 56.

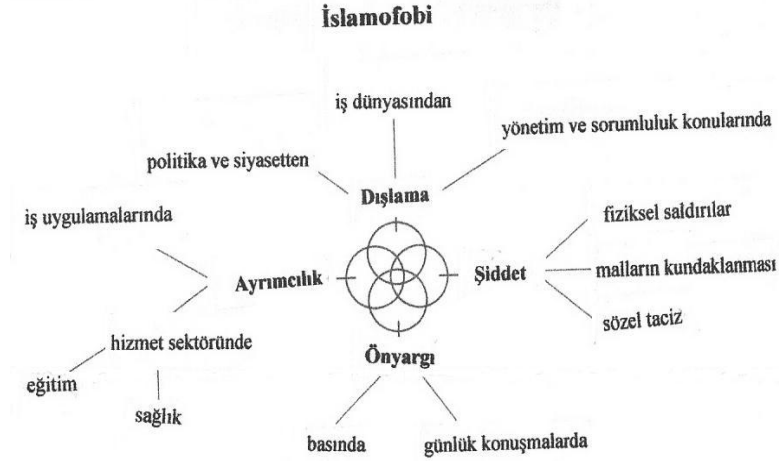
⁴⁵ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070619_rushdi_update.shtml

⁴⁶ *Anti-Islamic Reactions in the EU after the terrorist acts against the USA- Austria Report*, EUMC/European Monitoring Centre on Racism And Xenophobia,– 12th September to 31st December 2001, by Research Centre “Discourse, Politics, Identity” (DPI), Institut für Konfliktforschung (IKF), Ludwig Boltzman Institut für Menschenrechte (BIM), 23 Mayıs 2002, Viyana, s. 7.

etkileşime de girmediğini düşünüyorlar. İslam'ı Batı medeniyetine kıyasla geri kalmış, barbar, irrasyonel, gelişmemiş ve cinsiyet ayrımcılığı taraftarı görüyorlar; İslam'ı doğası itibarıyla şiddet yanlısı, baskıcı, tehditkâr, terörü destekleyen ve bir medeniyetler çatışmasına girişmiş olarak kabul ediyorlar; İslam'ı siyasal bir ideoloji olarak görüyor ve bunun İslamî rejim ve partiler tarafından siyasî ve askerî kazanımlar için kullanıldığını düşünüyorlar.⁴⁷

Komasyon, İslamofobiye kısaca; "İslam'a karşı temelsiz bir düşmanlık" olarak tarif etmekte ve bu düşmanlığın Müslümanlara yönelik ayrımcılık ve toplumsal dışlanma gibi pratik sonuçları da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Hatta raporda İslamofobinin bir anti-semitizm olduğu ve Ortadoğu, Arap ve Güney Asyalı halkları hedef aldığı söylenmektedir.⁴⁸

Aynı komisyonun geliştirdiği aşağıdaki kavramsal çerçeveye göre İslamofobi, dört boyutlu bir fenomen olarak tasvir edilmektedir. İslamofobinin en derin boyutunu medya ve günlük konuşmalarda karşımıza çıkan *önyargılar* oluşturmaktadır. Kavramsal çerçeveye göre önyargılar kendi başına ve soyut şeyler olmayıp *ayrımcılık* ve *dışlanma* gibi davranış boyutlarıyla ortaya çıkar. Ayrımcılık, iş pazarı, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde görülürken, dışlanma, siyaset ve yönetim pozisyonlarında söz konusudur. Son boyut ise, 11 Eylül'den sonra giderek hız kazanan *fiziksel şiddet*dir. Görsel bir özet niteliğindeki aşağıdaki şemadan da anlaşılacağı üzere, fiziksel şiddet, vandalizm ve fizikî saldırılar şeklinde karşımıza çıkabildiği gibi sözlü şiddet olarak da tezahür edebilmektedir.⁴⁹

⁴⁷ Canatan, a.g.m., ss. 22-23; s. 31.

⁴⁸ Canatan, a.g.m., s. 23.

⁴⁹ *Islamophobia: A Challenge for Us All*, Commission on British Muslims and Islamophobia, Runnymede Trust, Londra, 1997, s. 41.

Runnymede Trust, ikinci raporunu 2004 Haziran'ında yayınlamıştır. "İslamofobi: Sorunlar, Meydan Okumalar ve Eylemler" adını taşıyan rapor iki bölümden oluşmaktadır. Raporu hazırlayan Komisyon, ilk raporda İslamofobi konusunda geliştirdiği çerçeveyi aynen korumuştur. İslamofobinin Avrupa tarihinde yeni olmadığına değinilen raporda farklı zamanlarda farklı kılıklarla karşımıza çıkan bu olgunun aslında bir tip değil birden fazla olduğu ve bu nedenle İslamofobinin çoğul anlamda 'İslamofobiler' olarak kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır. İslamofobi olgusu raporda örneklerle anlatılmaktadır. Buna göre, gerek İngiltere'de gerekse diğer Avrupa ülkelerinde Müslüman karşıtlığı, kamusal alanda Müslümanlara karşı sözel ve fiziksel saldırılar, camilere ve Müslüman kuruluşlara karşı saldırılar, medyada yaygın ve rutin bir şekilde negatif basmakalıp yargıların işlenmesi, politik liderlerin konuşmalarında negatif ifadelerin kullanılması, iş ve istihdam alanında ayrımcılık, bürokrasinin Müslümanların dini ve kültürel taleplerine duyarsız kalması, Müslümanların orantısız olarak fazla etkilendiği yoksulluk ve toplumsal dışlanma karşısında duyarsızlık, İslam'ın ve Müslüman kuruluşların resmen kabul edilmemesi, İslamofobi ile yasal mücadelede yetersizlikler ve sivil özgürlüklere getirilen yasal kısıtlamalar şeklinde tezahür etmektedir.⁵⁰

Biraz geç kalmış olsa da Uluslar arası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu (IHF) 2005 yılında "AB'de Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık" isimli raporuyla İslamofobi olgusuna dikkat çekmiştir. On bir AB üyesindeki gelişmelerin değerlendirildiği raporda, Avrupa'daki Müslümanların artık 'çimizdeki düşman' gibi görünmeye başladığına, Müslümanlara ve İslam dinine hakaret ve saldırıların arttığına işaret edilmektedir. Avrupa basınının da ayrımcılığa katkısının olduğunu belirten rapor Fransa'daki başörtüsü yasağının Müslümanlara yönelik önyargıları güçlendirdiğine ve ayrımcılık vakalarının sayısında artış gözlemlendiğine işaret etmektedir. Almanların yüzde 80'inin İslam kelimesini 'terör' ve 'kadına baskı' ile özdeşleştirdiğine dikkat çeken rapor, İsveç dâhil birçok ülkede adları Arap isimlerine benzeyen her 5 kişiden birine iş kapısının kapandığını vurguluyor. Rapor, Yunan Ortodoks Kilisesi'nin de Atina'da bir cami yapımını engellediğine işaret etmektedir. IHF, artan Müslüman karşıtlığının entegrasyon çabalarına darbe indirdiği gibi Avrupa toplumlarından dışlanan bazı Müslümanların terör örgütlerine katılabilecekleri uyarısında da bulunmaktadır.⁵¹

Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) tarafından 11 Eylül saldırısı sonrasında, Avrupa ülkelerinde

⁵⁰ Canatan, a.g.m., ss. 35-36.

⁵¹ Canatan, a.g.m., ss. 37-38.

islamofobinin gelişimini gösteren, her ülkenin ayrı ayrı olmak üzere toplam 15 rapor hazırlamıştır⁵². Bu raporları hazırlarken, her AB ülkesinin kendi Ulusal Gözlem Noktalarından aldıkları veriler kullanılmıştır. Her Ulusal Gözlem Noktası, kendi raporunu hazırlamış ve bu şekilleriyle yayınlanmıştır. Ayrıca EUMC, tüm bu raporlardan edindiği verilerle özet bir rapor⁵³ hazırlamıştır. Bu metinde, ülke raporları özetlenmiş, eleştirel olarak incelenmiş ve bu verilere göre çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.

Ancak, sonraki araştırmalar, durumun EUMC'nin belirttiği sonuçlarından daha az olumlu olduğunu göstermektedir. EUMC'nin 2002 raporunun yazarlarından Christopher Allen, bir makalesinde, Avrupa Birliği'nde Müslüman ve İslam karşıtı tavırların daha aşırı, daha aleni olduğu ve büyük etapta müsamaha edildiğini ifade etmektedir. Yazar, İngiltere'deki durumun ayrıntılarına inerken, İslamofobi hakkında en endişelendirici olanın, bunun tedrici olarak mesnetli ve haklı addedilen bir düşmanlığa dönüşümü olduğunu açıklamaktadır. 2004'teki yazısında, 11 Eylül saldırılarının bu dönüşümü hızlandırdığını, fakat başlatmadığını eklemektedir.⁵⁴

EUMC, ilk raporunun üzerinden dört yıl geçtikten sonra bu kez Avrupa'daki Müslümanların öznel deneyimlerine yer vermek üzere "Ayrımcılık ve İslamofobi Algıları" başlıklı bir çalışma daha yayınlamıştır. Bu çalışma, 10 AB üye devletindeki İslami örgütler ve İslam gençlik gruplarıyla yapılan derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Mülakatlar, AB'deki pek çok Müslüman'ın paylaştığı görüşler, duygular, korkular, hayal kırıklıklarının yanı sıra geleceğe yönelik umutların bir enstantanesini sunmaktadır. Konuyla alakalı olarak kuruluşun müdürü Beate Winkler şu açıklamayı yapmıştır: "Entegrasyon iki yönlü bir süreçtir. Avrupalı Müslümanların pek çoğu toplumun geriye kalanıyla ilişkiye geçmek için daha fazla çaba göstermeleri gerektiğini kabul etmektedir. Aynı zamanda Avrupa'nın politik liderleri de kültürlerarası anlamlı diyalogu geliştirmek ve ırkçılık, ayrımcılık ve marjinalleştirmeye daha etkili bir şekilde baş etmek için daha fazla çaba harcamalıdır. Ayrımcılık ve ırkçılık yasadışıdır. Temel zorluk Avrupa toplumlarında birleşmeyi güçlendir-

⁵² *Anti-Islamic Reactions in the EU After the Terrorist Acts Against the USA-12th September to 31st December 2001- Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxemburg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, United Kingdom*, EUMC/European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2002, Viyana.

⁵³ *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, EUMC/European Monitoring Centre on Racism And Xenophobia, haz. Allen, Christopher; Nielsen, Jorgen S., Viyana, 2002.

⁵⁴ Christopher Allen, "Justifying Islamophobia: A post-9/11 Consideration of the European Union and the British Context", *American Journal of Islamic Social Sciences*, 21-3.

mektir. Bu da farklılığa saygı göstermek, temel hakları korumak ve hepimiz için eşit olanakları garanti etmek anlamına gelir.”⁵⁵

EUMC en son 2006 yılında, yukarıda bahsettiğimiz “Avrupa Birliği’nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi” adıyla Avrupa Birliği’ne üye devletlerdeki Müslümanların durumu hakkında yeni bir rapor hazırlamıştır. Bu rapordaki önemli bulgular ve sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Pek çok Avrupalı Müslüman, etnik kimlikleri ve/veya dinsel yaklaşımlarına bakılmaksızın iş, eğitim ve barınma alanlarında ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.
2. Müslümanlara karşı düşmanlığın daha geniş kapsamda, göçmenlere ve azınlıklara yönelik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında ele alınması gerekmektedir.
3. Müslümanların sözlü ve tehditlerden fiziksel saldırılara kadar değişen İslamofobi eylemlerine maruz kaldıkları bilinmektedir.
4. Eldeki veriler, Avrupalı Müslümanların eğitimde başarı oranlarının altında ve işsizlik oranlarının ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Avrupalı Müslümanlar, ortalamasının altında barınma koşullarına sahip bölgelerde nüfuslarına göre orantısız bir yoğunlukta oturmaktadırlar. Müslümanlar genellikle düşük vasıflı işlerde istihdam edilmekte ve düşük ücretli sektörlerde aşırı oranda temsil edilmektedirler.
5. Başta gençler olmak üzere pek çok Avrupalı Müslüman sosyal kariyerleri sürecinde engellerle karşılaşmaktadır. Bu durum, ümitsizlik ve sosyal dışlanma duygularına yol açabilmektedir.
6. Irkçılık, ayrımcılık ve sosyal marjinalleşme, toplumsal bütünleşmeye yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır.⁵⁶

Runnymede Trust ise, 2004’te yayınladığı İslamofobi raporunda oldukça güncel alıntılarla medya ve siyaset dünyasında İslamofobi örnekleri sunmuş, bunlarla yetinmeyerek ‘kurumsal ırkçılık’ kavramından hareketle bir de ‘kurumsal İslamofobi’ kavramı geliştirmiştir. Buna göre kurumsal İslamofobi “sistemli bir şekilde toplumda Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında eşitsizlikleri yansıtan ve üreten yerleşik yasalar, alışkanlıklar ve pratikler” olarak

⁵⁵ Canatan, a.g.m., s. 39.

⁵⁶ *Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia* ss. 39-41.

tanımlamaktadır.⁵⁷ Kurumsal İslamofobi bireylerin ve grupların iradelerinden bağımsız olarak işlev gören ve daha çok etkileri itibarıyla Müslümanların toplumsal konumunu sınırlandıran ve engelleyen bir mekanizmadır. Sözgelimi bazı Avrupa ülkelerinde yerleşik kiliseler ve dinî gruplar ayrıcalıklara sahip iken İslam bu ülkelerde resmî olarak tanınmadığı için tam tersine dezavantajlı bir konuma sahiptir. Hatta Belçika gibi İslam'ın oldukça erken dönemde resmî olarak tanınmış olduğu ülkelerde bile gerekli pratik düzenlemeler yapılmadığı için tanınmış dinlerin ve grupların elde ettiği mekânları Müslümanlar kullanmaktan alıkonulmuştur.⁵⁸

EUMC gibi Avrupa kurumları ve kuruluşları, İslamofobik olguları araştırmaya yönelirken Müslüman kurumlar da doğrudan İslamofobik kişilerin, hareketlerin ve eylemlerin tespit edilmesine ve deşifre edilmesine yönelmiştir. Bu bağlamdaki çalışmaların en tipik örneğini İngiltere'deki İslam İnsan Hakları Komisyonu'nun "Yıllık İslamofobi Ödülleri" oluşturmaktadır. Bu kuruluş 31 Mayıs 2003 tarihinde düzenlediği bir törenle yılın en fazla İslamofobik siyasetçi ve medya kuruluşlarını seçmiştir. Kuruluşa göre İngiltere'deki en fazla İslamofobik siyasetçiler Nick Griffen ve David Blunkett adlı şahıslardır. İlki ırkçı ve Müslüman karşıtı İngiliz Ulusal Partisi'nin lideridir. Griffen, 30 Mayıs 2001 tarihinde *The Guardian* gazetesine verdiği demecinde şunları söylemiştir: "Birçok nedenle bugün Müslümanlar en büyük sorundur, çünkü onlar en yüksek doğum oranına sahipler ve Müslüman topluluklar dünyayı dolduruyorlar. Bu başka grupların etnik temizliğe tabi tutulmasına neden olabilir. Kendi ülkelerinde siyasal bir çürüme içindeler ve ne zaman parlamentoya girme şansları olursa orayı yolsuzluk yuvasına çevirmektedirler. Bundan daha önemlisi İslam saldırgan bir dindir." İkinci kişi ise İçişleri Bakanı olup, değişik vesilelerle Asyalı göçmenleri sorun-sallaştırmaya çalışmıştır.⁵⁹

Avrupa'daki Irkçılıkla Mücadele ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarının hepsini bünyesinde barındıran şemsiye organizasyon The European Network Against Racism (ENAR)/Avrupa Irkçılıkla Mücadele Ağı'nın hazırlamış olduğu *Islamophobia in Europe*⁶⁰ adlı gözlem raporu da Müslüman kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalara güzel bir örnektir. ENAR, bu raporu Avrupalı Müslüman Gençler ve Öğrenciler Organizasyonları Forumu üyesi bir Müslüman'a hazırlatmıştır. Raporda, Müslümanların günlük hayatlarında iş ya da

⁵⁷ *Islamophobia: Issues, Challenges and Actions*, Runnymede Trust, , 2004, s. 14.

⁵⁸ Canatan, a.g.m., 42-43.

⁵⁹ Canatan, a.g.m., ss. 32-33.

⁶⁰ *Islamophobia in Europe*, The European Network Against Racism -ENAR Shadow Report, haz. Sunduss Al-Hassani, Brüksel, 2005.

ev sahibi olma, eğitim ya da sağlık hizmetlerinden yararlanma konularında karşılaştıkları problem örneklerle anlatılmış, bu olumsuz durumda medyanın, politikacıların, sivil toplum kuruluşlarının ve kamuoyunun etkisi gözler önüne serilmiştir.

EUMC de, İslam'la ilgili olan İslamofobi konusunu Müslümanların bizzat kendilerinin anlatması gerekliliğini fark etmiş olsa gerek, Müslüman Organizasyonların üyelerine bir rapor⁶¹ hazırlatmıştır. Bu raporda İslamofobinin artışı konusunda Avrupalıları ve özellikle de Avrupalı Müslümanları bilinçlendirmek amaçlanmaktadır. Rapora genel olarak bakıldığında bilinçlendirmenin yanında Müslümanları entegrasyona ikna etmek ve bu sürece alıştırmak gibi niyetlerinde var olduğu anlaşılmaktadır.

IV

Gerek siyasi elit ve gerekse halk arasında görülen ve daha çok anti-islamistler tarafından körüklenen duygularla mücadele ilk etapta önyargularla mücadele şeklinde görülmelidir. “Kişi bilmediğinin düşmanıdır” anlayışından hareketle İslam'ın veya bir başka dinin, kültürün, yabancı ve bilinmeyen bir fenomen olarak korku sebebi olabileceği düşünülebilir. Hatta bu korkunun şekillenmesinde Müslümanların antipatik tavırlarının da etkili olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte doğru bir bilgilendirme ve önyarguları eleştiriye açma, halkın aydınlanmasında önemli bir işlev görebilir. Fakat bu bilgilendirme ve önyarguları tartışmaya açma, bir eğitim ve sosyalleşme olayıdır.⁶² Bununla ilgili ise ne Batılı toplumların ne de Müslümanların çok da başarılı bir performans sergiledikleri söylenebilir.

“Her ne kadar her Müslüman terörist değilse de, her terörist Müslüman'dır” ifadesi Danimarka'da devlet okullarında okutulan bir din dersi kitabından alınmıştır. Bu ülkede beşinci sınıf öğrencilerine verilen din derslerinde İslam ile ilgili bölüm, “köktendincilik” ve “terörizm” başlıkları altında ele alınmaktadır. “Biz ve Hıristiyanlık” adındaki ders kitabında öğrenciler, önce 11 Eylül saldırıları gibi olaylardan ve Usame Bin Ladin hakkındaki ön bilgilerden sonra İslam hakkında bilgi almaktadır. Bir papaz ve karısı tarafından yazılan bu kitap, tepkiler üzerine piyasadan kaldırılmışsa da, söz konusu olay, Batı dünyasındaki İslam korkusu ve anti-islamist tutumları konusunda somut ve önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce bu durum, Batı'da İslam karşıtlığının sadece sivil kesimler

⁶¹ *Perceptions of Discrimination and Islamophobia- Voices From Members of Muslim Communities in the European Union.*

⁶² Canatan, a.g.m. 59.

tarafından değil, bizzat devlet tarafından ve eğitim kurumlarında yapıldığını gösterir.⁶³

1976 Irk İlişkileri Kanunu, istihdamda ve toplumsal hayatın çeşitli kısımlarında, ırki renk, milliyet, etnisite veya millî kökene dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu çerçevede, mesela Yahudilere, Sihlere veya Güney Asyalılara karşı ayrımcılık yasaklanmıştır. Ancak Müslümanlık temelinde, Müslümanlara karşı ayrımcılık yasaklanmamıştır. Durumun böyle olduğu birkaç meşhur dava ile de teyit edilmiştir. Diğer taraftan, din ve kutsal değerlere küfrü yasaklayan yasaların sadece Hıristiyanlıkla sınırlandırılması gerçeği, bu dinin bilinçli bir tercihle korunduğunu göstermektedir.⁶⁴ Bu ve benzeri uygulamaları Avrupa'nın değişik ülkelerinde görmek mümkündür.

Avrupa'da yükselen İslam karşıtlığı, aynı zamanda Avrupa'nın iç reflekslerini de harekete geçirerek bir yandan İslam'a karşı ilgi, öte yandan İslam mevcudiyetini normalleştirme ve İslam'ı savunma girişimlerine de yol açmaktadır. İslam'a karşı ilgi, İslam ve Müslümanlar konusunda bilgilenme ihtiyacını doğurmakta, bu ihtiyacı gidermek üzere çeşitli düzeylerde eğitimler, kurslar ve konferanslar düzenlenmekte, Kur'an-ı Kerim ve İslam hakkındaki kitapların satışları artmaktadır. Yanlı ve yanlış İslam algısının bizzat Batının çıkarlarına halel getireceğinden ve Batıyı kendi değerlerine yabancılaştıracağından korkan kimi Batılılar İslam'ın gönüllü savunuculuğunu yapmaktadırlar.⁶⁵

'Temas hipotezi'ne göre, iletişimin olmadığı yerlerde önyargılar ortaya çıkmakta, iletişime girildiği yerlerde ise bu olgunun gerilediği bilinmektedir. Sosyal bilimci Schifauer'ın yaptığı, 'dindar bir Müslüman'ın Alman parlamentosuna seçilmesi gerekir⁶⁶ tarzındaki teklifi, dikkate değer bir öneridir. Buradaki dindar Müslüman niteliği önemli bir vurgudur. Çünkü bugüne kadar Avrupa ülkeleri, İslamofobiden kaynaklanan sorunların çözümü olarak kendi kafalarında çizdikleri İslam imajını yansıtan "ılımlı İslam"ı öne sürdüler.⁶⁷ Bu ılımlı İslam'a göre, İslam bir kültür değil, soyut şeyler, düşünce sistemleri ve evrensel kabullere dayanan bir dindir. Kültürel bir boyutu yoktur.⁶⁸ Böyle bir İslam algısı ise İslam'ın sosyal bir düzen içerdiği ve bir dünya görüşü sunduğu gerçeğini dikkate almaması

⁶³ Canatan, a.g.m., ss. 7-8.

⁶⁴ S. Vertovec, 'Islamophobia and Muslim Recognition in Britain', in Haddad, Y. Y. (ed), *Muslims in the West: From Sojourners to Citizens*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 25'den alıntı; Meuleman, a.g.m., ss. 291-292.

⁶⁵ Fatih Okumuş, 'Avrupa'da İslamofobi ve Mâbâdî', *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, s. 137.

⁶⁶ Yavuzcan, a.g.m., ss. 325-326.

⁶⁷ Canatan, Hıdır, a.g.m., s. 36.

⁶⁸ Bkz. *Islam in the European Union: What's at Stake in the Future?*, s. 32.

gibi nedenlerden dolayı Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul görmemektedir.

Kaynakça

- Anti-Islamic Reactions in the EU After the Terrorist Acts Against the USA- A Collection of Country Reports from Raxen National Focal Points- First Reports, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2001.
- Anti-Islamic Reactions in the EU After the Terrorist Acts Against the USA- Austria Report, EUMC/European Monitoring Centre on Racism And Xenophobia, 12th September to 31st December 2001, by Research Centre “Discourse, Politics, Identity” (DPI), Institut für Konfliktforschung (IKF), Ludwig Boltzman Institut für Menschenrechte (BIM), 23 Mayıs 2002, Viyana.
- Anti-Islamic Reactions in the EU After the Terrorist Acts Against the USA-12th September to 31st December 2001- Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxemburg, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, United Kingdom, EUMC/European Monitoring Centre on Racism And Xenophobia, 2002, Viyana.
- Bloul, Rachel A. D., Islamophobia and Anti-Discrimination Laws: Ethno-Religion as a Legal Category in the UK and Australia, Sidney, 2003.
http://www.anu.edu.au/NEC/Archive/bloul_paper.pdf
- BBC Haber sitesi
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070619_rushdi_update.shtml
- Cesari, Jocelyn, “Avrupa: İslamî Bir Kesit”, Avrupa ve Amerika Müslümanları içinde, der. Hunter, Shireen ve Malik, Huma, çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd, Gelenek Yayınları, 2003.
- Choudhury, Tufyal; Aziz, Muhammed; Izzidien, Duaa; Khreji, Intissar; Hussain, Dilwar, Perceptions of Discrimination and Islamophobia- Voices From Members of Muslim Communities in the European Union, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2006.
- Daniel, Norman, Islam and the West: The Making of an Image, Oneworld. Oxford, 1993.
- Esposito, L. John, “Bir Batı Olgusu Olarak İslam”, Avrupa ve Amerika Müslümanları içinde, der. Hunter, Shireen ve Malik, Huma, çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd, Gelenek Yayınları, 2003.

- Islamophobia: A Challenge for Us All, Commission on British Muslims and Islamophobia, *Runnymede Trust*, Londra, 1997.
- Islamophobia: Issues, Challenges and Actions, Runnymede Trust, , Londra, 2004.
- Islamophobia and its Consequences on Young People, European Youth Centre. Yayına hazırlayan Ingrid Ramberg, Budapeşte, 2006.
- Lewis, Bernard, "The Roots of Muslim Rage." *The Atlantic Monthly* Volume 266, No. 3 (Eylül, 1990): 47 – 60.
- Loo, Hans Van Der-Reijen, Williem Van, Modernleşmenin Paradoksları, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mohja Kahf, Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı, Küre Yayınları, çev. Yeşim Ezdirmez, İstanbul, 2006.
- Muslims in The European Union-Discrimination and Islamophobia, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), 2006.
- Okumuş, Fatih, 'Avrupa'da İslamofobi ve Mâbâdı', Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm içinde, ed. Canatan, Kadir, Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007.
- Polat, Hasan, "Federal Almanya'da Müslümanlar ve Baden-Württemberg Eyaletinde Alman Vatandaşlığına Geçişte Uygulanan Testin Oluşum Hikayesi", Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm içinde, ed. Canatan, Kadir, Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007.
- Sayyid S., "Avrupa'nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi", Avrupa ve Amerika Müslümanları içinde, der. Hunter, Shireen ve Malik, Huma, çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem vd, Gelenek Yayınları, 2003.
- Southern R. W, *The Making of the Middle Ages*, New Haven, Yale University Press, 1953.
- Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001, EUMC/European Monitoring Centre on Racism And Xenophobia, haz. Allen, Christopher; Nielsen, Jorgen S., Viyana, 2002.
- Tayfur, Kemal, "Kayıp Ülke Endülüs", Atlas Sayı: 105-Aralık 2001.
- The Impact of 7July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia-EUMC, 2005.
- Vertovec, S. 'Islamophobia and Muslim Recognition in Britain', *Muslims in teh West: From Sojourners to Citizens*, içinde, ed Haddad, Y. Y. , Oxford University Press, Oxford, 2002.

Watt, Montgomery, İslam Avrupa'da, çev: Hulusi Yavuz, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yavuzcan, İsmail H., "Almanya'da İslamofobi", Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm içinde, ed. Canatan, Kadir-Hıdır, Özcan, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2007.

<http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull&cid=1167467834546>

<http://www.nytimes.com/2002/01/27/books/review/27KENNEDT.html?ex=1221796800&en=72e9d643f6c0069e&ei=5070>